

TESI DOCTORAL

**TRANSFORMACIONS DE LA FAMÍLIA I LES LLARS A
BARCELONA I LA SEVA REGIÓ METROPOLITANA. 1991-1996.**

Volum I

Autora: Cristina López i Villanueva
Directores:
Dra. Anna Alabart i Vila
Dra. Isabel Pujadas i Rúbies

Tesi doctoral per a optar al títol de Doctor en Sociologia.

Programa de doctorat:
Estructura i Canvi Social. Bienni 1996-1998

Departament de Teoria Sociològica, Filosofia del Dret i Metodologia de les Ciències
Socials.
Facultat de Ciències Econòmiques i Empresariales.
Universitat de Barcelona

Barcelona. Setembre de 2001.

PRIMERA PART

MARC GENERAL DE LA RECERCA

**La Segona Transició
Demogràfica com a marc:
La controvèrsia de la teoria
d'un canvi**

LA SEGONA TRANSICIÓ DEMOGRÀFICA COM A MARC: LA CONTROVÈRSIA DE LA TEORIA D'UN CANVI.

- 4.1-. La segona transició demogràfica. Un nou règim demogràfic?
 - 4.1.1-. Relació entre la Primera Transició Demogràfica i la Segona Transició Demogràfica.
 - 4.1.2-. La Teoria de la Segona Transició Demogràfica.
 - 4.1.3-. Les crítiques al model de la Segona Transició Demogràfica.
 - 4.1.4-. Catalunya: retard o model específic?.
- 4.2-. Els factors del canvi.
 - 4.2.1-. Estructura i benestar: Dualitat entre públic i privat.
 - 4.2.2-. Tecnologia i benestar.
 - 4.2.2-. Valors i cultura: Entre la família patriarcal i la família igualitària.
 - 4.3.3.1. Individualisme, felicitat, amor.
 - 4.3.3.2. Llibertat .
 - 4.3.3.3. Igualtat.
- 4.3-. Relacions entre dinàmica demogràfica i formes familiars.
- 4.4-. Conclusions.
- 4.5-. Bibliografia.

4.1.- La Segona Transició Demogràfica. Un nou règim demogràfic?

"Snel rijden is zo dom als snel vrijen".¹

Una de les qüestions inicials d'aquesta tesi és la de respondre a la pregunta de quines han estat les transformacions familiars que s'han produït a la Regió Metropolitana de Barcelona durant el període 1991-1996.

Aquesta pregunta implica pressuposar que, efectivament, hi ha hagut canvis i l'objectiu d'aquest capítol consisteix en determinar en quin context s'han produït.

Als països de l'Europa occidental des de la segona meitat de la dècada dels seixanta s'han donat unes transformacions tan importants en l'evolució demogràfica, que alguns autors com Van de Kaa (1987)² i Lesthaeghe (1991)³ parlen d'un nou règim demogràfic, al qual donen el nom de *Segona Transició Demogràfica*.

Les transformacions percebudes com a ruptura consisteixen en la caiguda i el retardament de la fecunditat i de la nupcialitat, en l'augment dels fills nascuts fora del matrimoni, en l'aparició de noves formes de convivència alternatives a la institució matrimonial i en l'increment de les ruptures a partir dels divorcis i les separacions. En definitiva, es tracta d'uns canvis que tenen a veure amb la formació i dissolució de les llars així com en les maneres d'organitzar la convivència. La Segona Transició Demogràfica es defineix, doncs, com una teoria dels canvis familiars.

¹ La traducció literal del flamenc és "*Conduir depressa és tan estúpid com fer l'amor depressa*". Aquesta frase s'utilitzà com a reclam publicitari d'una campanya de tràfic que posà en marxa l'autoritat en aquesta matèria a Bèlgica i inspirà Van de Kaa per a veure simbolitzat el profund canvi d'actituds que es sistematitzen en la Segona Transició Demogràfica. "*The symbol of Europe's Second Demographic Transition is a billboard in traditionally conservative Belgium referring to sex -Driving fast is as stupid as making love fast- symbolizes the profound shift in attitudes that forms the background t Europe's second demographic transition*".

² VAN DE KAA, Dirk (1987): *Second Demographic Transition* a **Population Bulletin**. Vol. 42 n° 1. Population Reference Bureau. Washington.

³ LESTHAEGHE, Ron (1991): *The Second Demographic Transition in Western Countries: An Interpretation*. Ponència presentada al Simposi Internacional: Mutació del sistema de valors a les societats europees i magribines. Organitzat per l'Institut Català d'Estudis Mediterranis.

Existeix una versió en castellà a LESTHAEGHE, R. (1994): *Una interpretación sobre la Segunda Transición Demográfica en los países occidentales* a V.V.A.A. (1994): **Demografía y políticas públicas**. EMAKUNDE. Instituto Vasco de la Mujer. pp. 11-46.

S'ha utilitzat la Segona Transició Demogràfica com marc, tot i les múltiples reserves que desperta pel que fa a la seva capacitat predictiva, a la seva irreversibilitat i a la seva convergència en un model demogràfic únic europeu. De fet recull, descriu i interpreta tot un seguit d'indicadors demogràfics que s'estan produint a Europa, entre els quals ocupa un lloc rellevant precisament els que tenen a veure amb la composició i dissolució de les llars. La bona acceptació d'aquest marc rau en que no pretén cenyir-se únicament a qüestions purament demogràfiques, sinó que intenta fer una sistematització dels factors que produeixen aquests canvis.

El capítol s'estructura en tres parts: a la primera es fa una descripció sobre la Segona Transició Demogràfica la seva "genealogia" i les principals objeccions; en segon lloc es presenta una aproximació als factors de canvi des de les dimensions estructurals, tecnològiques i culturals i en tercer lloc es posen en relació els fenòmens demogràfics i els principals efectes sobre l'estructura i composició de les llars.

En el capítol següent es visibilitza amb dades com la Segona Transició Demogràfica es concreta als països d'Europa i a Catalunya i Espanya.

4.1.1.- La Segona Transició Demogràfica en relació a la Primera Transició Demogràfica.

El fet d'utilitzar el numeral *segona* significa una voluntat de diferenciació respecte a una *Primera* Transició Demogràfica, definida no molts anys abans, i a la qual, consegüentment, cal fer referència.

La Transició Demogràfica, anomenada així per Notestein (1945)⁴ s'ha constituït en *teoria* de l'evolució de la població humana. Abans d'adquirir el rang de *teoria* va començar essent una clau interpretativa dels canvis demogràfics que havien esdevingut als països desenvolupats. La descripció va ser iniciada per Thompson (1929)⁵ i Landry (1934)⁶, però es Notestein qui, a l'any 1945, va utilitzar el terme per a designar el període de ràpid creixement que es produïa quan un país passava de tenir

⁴ NOTESTEIN, F. (1945): *Population: the long View* a SCHULTZ (dir): **Food for the world**. University of Chicago Press. pp. 36-58.

⁵ THOMPSON, W. (1929): *Population* a **American Journal of Sociology** vol 34, nº 6. pp. 959-975.

⁶ LANDRY, A. (1934): **La Révolution démographique**. Paris. Recuil. Sirey.

elevades taxes de natalitat i mortalitat a tenir-les baixes. Així, avui, la Transició Demogràfica és una teoria interpretativa que designa el pas d'un règim demogràfic antic a un règim demogràfic modern.

Perquè un model es constitueixi en teoria ha d'esdevenir alhora clau interpretativa del passat i model predictiu del futur. La Transició Demogràfica malgrat es consideri com *el "corpus teórico más importante en demografía"* (Arango, 1980: 10)⁷ ha estat sotmesa a una àmplia controvèrsia, precisament, pel que fa a la seva capacitat predictiva i a les seves regularitats interpretatives. La Divisió d'Afers Econòmics i Socials de les Nacions Unides va interpretar que *"tal i com està, la teoria és una interpretació de moments decisius de canvis en l'evolució demogràfica més que no pas un sistema de relacions lògicament coherents i explícites que proporcionin una base per a deduccions i prediccions futures i que per tant com a teoria és insatisfactòria"*.⁸

El canvi de règim demogràfic antic a un règim demogràfic modern presenta en tres fases⁹, determinades per l'evolució del creixement natural:

- Fase pre-transicional: caracteritzada per una elevada fecunditat i una alta mortalitat, per tant, un dèbil creixement de la població.
- Fase transicional: Regressió gradual de la mortalitat i manteniment d'una fecunditat elevada, produint-se un fort creixement de la població.
- Fase post-transicional: Reducció de la fecunditat i de la mortalitat, per tant, altre cop dèbil creixement de la població.

La Teoria de la Transició Demogràfica ha estat molt vinculada al desenvolupament econòmic¹⁰ i, possiblement, aquesta és la raó de la seva feblesa predictiva: pressuposa que totes les regions del món han de convergir en un mateix model. D'altra banda implica una forta dosi d'etnocentrisme derivat del supòsit d'un evolucionisme unilínia.

⁷ ARANGO, J. (1980): *La Teoría de la Transición Demográfica y la experiencia histórica* a REIS. nº 10. Madrid. CIS.

⁸ UNITED NATIONS (1973): **The Determinants and Consequences of Population Trends**. New York. pp. 60.

⁹ TAPINOS, G. (1990): **Elementos de Demografía**. Madrid. Espasa Calpe. pp 259-303.

¹⁰ *"La Transición Demográfica no fue expuesta ante demógrafos sino ante planificadores que tuvo lugar en la Universidad de Chicago en 1944 para preparar el establecimiento de la Organización de las Naciones Unidas para la Alimentación y la Agricultura"* a DOMINGO, A. (1997): **La formación de la pareja en tiempos de crisis. Madrid y Barcelona. 1975-1995**. Tesis Doctoral. UNED. Facultad de Ciencias Políticas y Sociología. pp. 61-84.

S'ha arribat a establir una classificació dels països segons l'assoliment de la Transició Demogràfica, molt lligada al desenvolupament econòmic i humà:

- Els països que han superat les tres etapes i es troben ja dins un règim demogràfic modern (països occidentals)
- Països que es troben en una fase inicial del procés i encara tenen un forta fecunditat (alguns països del Tercer Món)
- Països que encara no l'han iniciada (alguns països del Tercer Món)

Menys evolucionista, però igualment vinculada a la idea de desenvolupament econòmic és la classificació realitzada per Chesnais (1986)¹¹, segons la qual no hi ha un model únic de transició demogràfica sinó una gran diversitat de situacions. Chesnais planteja tres models de transició en funció de la durada, amb la qual cosa es posa més en entredit, encara, el valor predictiu de la teoria.

- Transició llarga realitzada en un interval entre 75 i 150 anys. Característica dels països europeus.
- Transició experimentada pels països d'immigració de poblament europeu: Amèrica i Oceania.
- Transició curta realitzada en un període entre 40 i 80 anys, característica dels països en desenvolupament.

La Teoria de la Transició Demogràfica ha anat evolucionant molt lligada al descens del desenvolupament econòmic. Potser és exagerat afirmar que els països desenvolupats sols s'interessen per la demografia quan aquesta aconsegeix provocar por, tal i com manifesta Thumerelle (1996)¹². Però no queden gaire enrera les imatges catastrofistes al voltant del creixement de la població mundial: durant els anys 60 l'opinió pública va prendre consciència que la població creixia a un ritme vertiginós i que aquest increment que s'havia interpretat en altres moments com a garant del desenvolupament i com a signe de pau i prosperitat ara es convertia en *problema*. Primer la por es va fonamentar en l'esgotament dels recursos¹³, després s'ha anat

¹¹ CHESNAIS, J.C.(1986): **La Transition Démographique, étapes, formes, implications économiques. Études de séries temporelles relatives à 67 pays**. Paris. PUF.

¹² THUMERELLE, P-J. (1996): **Las Poblaciones del mundo**. Madrid. Cátedra. pp.15.

¹³ *La superpoblació és la causa del subdesenvolupament*. Frase pronunciada per Mc.Namara, President del Banc Mundial al 1968.

construint sobre la invasió de la pobresa, que avui fonamenta un discurs i una munió d'accions segelladores envers la immigració extracomunitària.

Els diferents informes sobre la població mundial i les cimeres celebrades són un testimoni de com ha anat canviant l'interès públic per la població. Les polítiques de control del creixement demogràfic i del desenvolupament no han estat alienes a aquests debats. Es poden considerar dos discursos antagònics els partidaris del desenvolupament i els malthusians. Els primers afirmaven que augmentant el desenvolupament econòmic les poblacions *transicionarien* i els segons propugnaven augmentar la intervenció política de control sobre la població com a condició necessària per poder realitzar un desenvolupament econòmic.

Malgrat les insuficiències descrites, que qüestionen el rang de teoria de la Transició Demogràfica i posen en quarantena la universalitat del model i la seva capacitat interpretativa i predictiva, va néixer un nou marc teòric per a designar, el que alguns consideren com un nou règim demogràfic: La Segona Transició Demogràfica.

4.1.2-. La Teoria de la Segona Transició Demogràfica

La primera vegada que va aparèixer publicat el terme *Segona Transició Demogràfica* va ser a l'any 1986 a la revista holandesa *Mens en Maatschappij*⁵ on Dirk Van de Kaa i Ron Lesthaeghe recopilaven una sèrie d'articles fent referència als canvis en les relacions familiars i en la fecunditat que havien tingut lloc a l'Europa occidental.

Tot i que el plantejament d'aquests autors no era nou¹⁴ sí que va ser la primera vegada que es va formular sota aquesta expressió. A partir d'aquest moment tots dos autors van anar realitzant successives publicacions, en les quals van anar consolidant una teoria de la Segona Transició Demogràfica, no exempta de debat.

Abans que els canvis esdevinguts a Europa (a partir de la meitat de la dècada dels anys 60) en matèria demogràfica es formulessin amb el nom de Segona Transició Demogràfica alguns autors hi havien fet referència:

- Shorter (1975)¹⁵ identificava dues revolucions sexuals. A la primera es produí un canvi en els determinants de selecció de parella; la segona revolució fou protagonitzada pels aspectes sexuals i per l'erotisme.
- Ryder i Westoff (1977)¹⁶ parlen de dues revolucions contraceptives: Una primera basada en mètodes ineficaços i una segona que condueix a la *societat de l'anticoncepció perfecta*.
- Els economistes també marquen una diferència entre l'abans de 1960 i el després de 1960. Com a exemple dos clàssics: Easterlin (1976)¹⁷ i Becker (1981)¹⁸. D'una forma abreujada i simple les seves teories es resumirien de la següent manera.

¹⁴ De fet Louis Roussel a l'any 1984 ja va plantejar si s'estava assistint a una nova revolució demogràfica. ROUSEL, L.(1984): *Une nouvelle révolutions démographique?* a LESTHAEGHE, R. (dir): **Population and Society Outlook. Agora Demography**. Brussels.

¹⁵ SHORTER, E. (1977): *Les deux révolutions sexuelles* a **La Naissance de la famille moderne. XVIII-XXè siècle**. Paris. Seuil.

¹⁶ WESTHOFF, Ch.; RYDER, N. (1977): **The Contraceptive Revolution**. Princeton. University Press.

¹⁷ EASTERLIN, Richard (1976): *The conflict between aspirations and resources* a **Population and Development Review** 24 (2) pp. 271-291.

¹⁸ BECKER, G. (1981): **A Treatise on the Family**. Cambridge. Harvard University Press.

- Easterlin (1976) parla d'etapes cícliques: Un enduriment de les condicions de treball fa que la població no sigui propensa a contreure matrimoni i que, per tant, disminueixi la natalitat i fecunditat. Quan els fills d'aquests arribin al mercat de treball les condicions seran molt més bones, ja que hi haurà menys pressió, i per tant podran avançar la seva nupcialitat i fecunditat.
- Becker (1981) afirma que la millora del treball per a la dona i la pujada de salaris porten a una reducció dels beneficis del matrimoni i augmenta el cost d'oportunitat de la dona. Això fa disminuir la fecunditat i la nupcialitat.

A l'any 1987 Dirk Van de Kaa va publicar al *Population Bulletin* la primera sistematització sobre la Segona Transició Demogràfica, la qual va sorgir per a cercar un model explicatiu de les transformacions que havien tingut lloc en la composició i dissolució de les famílies. En aquesta primera publicació l'autor fa una aproximació força descriptiva. En publicacions posteriors intenta de cercar un mecanisme explicatiu¹⁹, no solament des de l'estricta marc demogràfic.

Van de Kaa explica en la primera publicació, a tall d'anècdota, la munió d'interrogants que se li plantegen quan conduint per una autopista belga veu uns rètols a la carretera (pertanyents a una campanya de tràfic) en els quals apareix una fotografia d'una noia jove transmetent el següent missatge: "*Snel rijden is zo dom als snel vrijen*" (*Conduir depressa és tan estúpid com fer l'amor depressa*). Aquesta frase frapa tant l'autor que li serveix de detonant per a anunciar que alguna cosa està canviant. Aquest missatge, segons Van de Kaa, simbolitza el canvi profund en les actituds respecte la família, sobretot en una societat tan conservadora com la belga.

Entre els canvis demogràfics plantejats en la Teoria de la Segona Transició Demogràfica, Van de Kaa va considerar els següents:

- a-. Nupcialitat: Matrimoni, divorci i cohabitació
- b-. Fecunditat i control

¹⁹ VAN DE KAA (1988): *The Second Demographic Transition Revisited. Theories and Expectations a Symposium on Population Change and European Society*. Florencia IUSSP.
Existeix una segona publicació del text: VAN DE KAA (1994): *The Second Demographic Transition Revisited. Theories and Expectation a Population and Family in the low countries*. La Haya. NIDI. pp. 81-126.

- c-. Models de formació de les llars
- d-. Mortalitat
- e-. Migracions internacionals

L'autor va regionalitzar Europa en quatre grans àrees en funció de la intensitat dels canvis observats: Europa del nord, Europa occidental, sud d'Europa, Europa de l'est. El començament dels canvis els situa un cop acabat el *baby boom* propi de l'eufòria de la reconstrucció europea, després de la II Guerra Mundial (1950-1965). És interessant remarcar que la descripció va més enllà dels fenòmens estudiats fins al moment, que consistien en una anàlisi de la fecunditat i la mortalitat, i analitza altres fenòmens com les migracions i la composició de les llars.

Per a Van de Kaa la clau de volta que caracteritzà tant la Primera com la Segona Transició Demogràfica són els canvis en les normes i les actituds. Posant de relleu el contrast entre ambdues, es refereix al pas de *l'altruisme*, propi de la Primera transició, a *l'individualisme*, tret fonamental de la Segona. Per altruisme s'entén l'actitud dels individus lligada als interessos i consens familiars, en contraposició a l'individualisme, que emfasitza els drets individuals i l'interès personal.

a-. Nupcialitat: Matrimoni, divorci i cohabitació.

Una de les conseqüències del pas de *l'altruisme* a *l'individualisme* és la davallada de *l'edat d'or* del matrimoni i el pas cap a formes alternatives a aquesta institució. Decau l'índex sintètic de primonupcialitat i es retarda l'edat mitjana al matrimoni. La cohabitació apareix com alternativa al matrimoni i, en molts casos, el creixement de la cohabitació compensa el descens de la nupcialitat. D'aquesta manera cal veure'ls com dos cares de la mateixa moneda. Augmenta la taxa de divorcialitat en els països en els quals el divorci es permès.

b-. Fecunditat i control

Les taxes de fecunditat decauen en tots els països europeus. L'edat a la maternitat s'ajorna i creix la proporció de dones que tenen fills després dels 30 anys.

Donat que s'ha produït una davallada de la nupcialitat, hi ha un augment dels fills nascuts fora del matrimoni. Els països del sud constitueixen l'excepció.

Les millores en els mitjans contraceptius, la legalització de l'avortament i l'esterilització han tingut un impacte molt important sobre les maneres de formar una família. Els mitjans contraceptius no són només utilitzats per a reduir la grandària de la família, sinó que serveixen per a planificar-la.

c-. Models de formació de les llars

Els canvis en la probabilitat de casar-se, divorciar-se i cohabitar a més de les transformacions en el comportament reproductiu han tingut un marcat impacte sobre els models de formació i de dissolució de la família. Això explica que s'hagi passat d'un uniforme model nuclear -format pel matrimoni i els infants-, a una diversitat més o menys complexa de models.

L'impacte del divorci i la cohabitació fa que es generin noves formes de llar com ara l'increment de llars unipersonals o les monoparentals. D'altra banda, la possibilitat de la ruptura genera diverses transicions familiars i flexibilitza les formes.

d-. Mortalitat i migracions internacionals

Complementant els canvis anteriorment citats Van de Kaa es refereix a la mortalitat i a les migracions, encara que atorgant-los-hi un menor protagonisme.

Destaca l'augment de l'esperança de vida de la població europea i el creixement de la diferència entre homes i dones.

Els corrents migratoris han tingut uns forts impactes ètnics, culturals i racials als països europeus. Tot i que al principi les pautes demogràfiques són una mica diferents, poc a poc es van ajustant i resten assimilades a la dels països d'acollida. Potser aquests dos fenòmens no els analitza prou abastament, les migracions semblen ser les eternes oblidades de la transició demogràfica. D'altra banda l'augment de l'esperança de vida així com l'envelliment de la població no són prou tinguts en compte i, en el cas dels països mediterranis i de la Regió Metropolitana de Barcelona, aquests dos factors són els que fan emergir la

*quarta generació*²⁰ d'una importància cabdal en l'organització de les formes de convivència.

Un any després (1988) d'aquesta primera aproximació descriptiva, Van de Kaa presenta a un simposi sobre els canvis de la població i la societat europea un marc explicatiu sobre la Segona Transició Demogràfica. Amb aquest marc, intenta donar resposta a les següents qüestions: d'una banda la clarificar la relació entre la Primera i Segona Transició Demogràfica; en segon lloc, explicar per què a mitjans dels anys 60 es dóna una inflexió i es passa del *baby boom* a la caiguda de la fecunditat; en tercer lloc, establir la relació entre els diferents fenòmens demogràfics de la Segona Transició i, finalment, estudiar quina pot ser l'evolució futura i quines raons justifiquen les diferències regionals. El marc explicatiu va més enllà de la descripció dels fenòmens demogràfics i inclou una sistematització dels canvis en els processos socials. L'autor elabora una matriu de triple entrada en la qual considera tres dimensions dels processos de canvi social: *estructura, cultura i tecnologia* i com aquests influeixen en les *unitats socials: individual, grups primaris i grups secundaris*.

En tractar l'*estructura*, l'autor considera la modernització i el desenvolupament de la societat post-industrial caracteritzada per l'existència d'un Estat del Benestar. La *dimensió cultural* la posa sota el marc de la *Revolució Silenciosa* de Inglehart²¹, la qual fa referència al pas dels valors materialistes als valors postmaterialistes -caracteritzats per la preeminència de l'individualisme, igualitarisme i la importància de les relacions-; la *dimensió tecnològica* la refereix a la segona revolució contraceptiva i a la difusió de la informació a través de les noves tecnologies de la comunicació.

²⁰ CABRÉ, A. (dir.) (2000): **Demografía: una cuestión de dos sexos y cuatro generaciones**. Informe realitzat en execució del contracte SOC 98 101297-05E0. Centre d'Estudis Demogràfics. pp. 123-215.

²¹ INGLEHART (1977): **The Silent Revolution**. Changing Values and Political Styles among Western Publics.

Quadre 4.1. Esquema explicatiu de la Segona Transició Demogràfica.

PROCESSOS	DIMENSIÓ SOCIAL	UNITATS SOCIALS		
		GRUPS SECUNDARIS	GRUPS PRIMARIS	INDIVIDUALS
Estructura	<p>Modernització, desenvolupament de la societat postindustrial i de l'Estat del Benestar.</p> <p>Increment:</p> <ul style="list-style-type: none"> Qualitat de vida Seguretat social Diferenciació funcional Complexitat estructural Mobilitat Educació Participació femenina 	<ul style="list-style-type: none"> Desenvolupament de la classe mitjana Reducció del seu paper protector Increment de la interdependència Pèrdua funcional dels grups polítics i religiosos 	<ul style="list-style-type: none"> Creixement dels costos d'oportunitat del matrimoni i la maternitat Major independència de les parelles, llibertat d'elecció Augment dels problemes en la combinació de rols en la parella i parentals 	<ul style="list-style-type: none"> Qualitat individual, les ambicions i la formació determinen el nivell d'ingressos Esposats a moltes demandes difícils de combinar Necessitat de tenir flexibilitat Independència temprana Seguretat individualitzada
Cultura	<p><i>Revolució silenciosa</i></p> <p>Increment:</p> <ul style="list-style-type: none"> Democràcia Igualtat Llibertat personal Pluralisme Universalisme Individualisme Secularització 	<ul style="list-style-type: none"> Reducció del poder dels grups normatius Reducció del grau de cohesió i control dels grups normatius Increment de la competència entre sexes Increment de la competència entre els diferents grups d'edat 	<ul style="list-style-type: none"> Canvis en l'equilibri del poder entre els sexes. Absència de referents i principis orientadors Necessitat d'establir les seves pròpies normes Rols parentals menys clars i certs Dificultat de reconciliació entre els diferents cursos de vida La parella i els fills redueixen les possibilitats d'opció 	<ul style="list-style-type: none"> Renúncia a establir compromisos i relacions llargues Importància creixent de la realització personal Dificultats per a establir la identitat personal Recerca de l'estil de vida personal Major independència en la vida de les dones Conflicte entre les rols de les diferents dimensions de la vida
Tecnologia	<ul style="list-style-type: none"> Segona revolució contraceptiva Difusió de la informació televisiva <p>Millora:</p> <ul style="list-style-type: none"> Transport Comunicació Sanitat Tecnologia sanitària Tècniques i mitjans contraceptius 	<ul style="list-style-type: none"> Creixement ràpid de la informació. Reducció de costos Accés als serveis en tots els grups socials 	<ul style="list-style-type: none"> Informació de les oportunitats de treball Ràpida difusió del coneixement Possibilitat d'una perfecta anticoncepció Opció davant la possibilitat de tenir fills o no tenir-ne 	<ul style="list-style-type: none"> L'anticoncepció pot ser una decisió individual Creixement de llibertat sexual Possibilitat de l'avortament per a corregir els "errors" Major responsabilitat individual

Font: VAN DE KAA, D. (1994). *The Second Demographic Transition Revisited a Population and Family in the Low Countries*. Ed. NIDI. Traducció pròpia

Els *grups primaris* són aquells que deriven de les relacions socials més properes i informals: família, parella, amics. Els *grups secundaris* són més institucionalitzats, en formen part les associacions i les institucions.

Van de Kaa a través d'aquest esquema desenvolupa el marc explicatiu de la Segona Transició Demogràfica, considerant que les tres dimensions (*estructura, cultura i tecnologia*) estan íntimament relacionades.

- Els canvis que han operat sobre els processos de ***l'estructura social*** són producte de la modernització i produeixen un increment del benestar i, en conseqüència, de la qualitat de vida. L'existència d'un Estat del Benestar garanteix la seguretat dels ciutadans i, per tant, desapareix la preocupació per la supervivència. El desenvolupament d'institucions que assumeixen funcions que tradicionalment s'havien donat en el si de la família fa que es produeixi una diferenciació funcional. Aquests canvis afavoreixen l'alliberament de la dona i possibiliten una major participació social d'aquesta.
- Els canvis estructurals reverteixen a nivell personal, reforçant la idea d'individualisme: l'individu cerca el seu propi benestar a d'altres nivells en despreocupar-se de la supervivència. La persona, i en major mesura la dona, està exposada a multitud de possibilitats de realització difícils de compatibilitzar amb altres tipus de dedicacions.

A nivell familiar o de parella (el que coneixem com a grups primaris), l'augment del benestar tant per a l'home com per a la dona incrementa els costos d'oportunitat del matrimoni i de la maternitat; es produeix una major independència dels membres de la parella i una llibertat d'elecció en els formes d'organitzar una convivència. Augmenten els problemes a l'hora de compatibilitzar els rols de parella i pare/mare.

El canvi estructural a nivell de grups secundaris produeix un augment i desenvolupament de la classe mitjana i una disminució del paper de forces institucionals que condueixin el destí privat, com ara la religió o la política.

- Els canvis en **la dimensió cultural** són molt importants i s'emmarquen en el procés de *revolució silenciosa*. Aquesta dimensió fa referència a l'àmbit dels valors i al pas d'uns valors *materialistes* a uns de *postmaterialistes*. El nou panorama es

presenta més igualitari, més democràtic i més lliure; d'aquesta manera, es reforça l'individualisme com un dels paradigmes de la Segona Transició.

L'individualisme incrementa la importància de la realització personal; cadascú és responsable de la pròpia trajectòria. Aquest fet té una especial importància quan la dona és ciutadana de ple dret, per tant aquestes són més independents i això genera conflictes entre els papers de la dona en les diferents facetes de la vida: com a professional, com a amant o com a mare. La importància de la realització personal fa valorar el presentisme i, per tant, existeix una renúncia vers els compromisos més llargs.

A nivell de *parella i família*, l'augment de la igualtat de gèneres porta a una major competitivitat i a un canvi en l'equilibri de poders entre sexes. Aquests processos promouen el desenvolupament de noves formes de convivència.

- La **dimensió tecnològica** fa referència a dos factors: d'una banda la *segona revolució contraceptiva* i, d'altra banda, la difusió de la informació a través de les noves tecnologies de la comunicació -de fet, en el paper de la televisió-. En aquest sentit, millora la sanitat i la tecnologia sanitària i per tant els mètodes i tècniques contraceptius. Millora també la comunicació i la manera de difondre-la. A nivell *individual* les noves tecnologies contraceptives permeten que l'anticoncepció pugui ser una decisió personal, fet que incrementa la llibertat sexual. A escala de *parella i familiar* possibilita el fet de dissenyar i planificar la família que es vol formar, per tant llibertat d'escollir.

Lesthaeghe, per la seva banda, publica a l'any 1991 *The Second Demographic Transition in Western Countries: An Interpretation*. Aquest article presenta, alhora, una descripció sistemàtica dels fenòmens demogràfics de la Segona Transició Demogràfica als països de l'Europa Occidental i una interpretació dels canvis en els valors que hi ha al darrere d'aquestes transformacions.

Lesthaeghe estableix tres fases per al canvi:

a-. Primera fase: 1955-1970

- Davallada de la fecunditat a totes les edats (coincidint amb la revolució contraceptiva basada en els nous mitjans contraceptius de tipus hormonal – píndoles- i en el descobriment del DIU).

- Increment dels divorcis.
- Retard en el calendari del matrimoni (s'interromp el descens de l'edat mitjana al matrimoni que havia començat entre 1880 i 1920 i en conseqüència les proporcions dels casats abans dels 25 decauen)²².

b-. Segona fase: 1970-1985

- Increment de la cohabitació com a forma alternativa a la institucionalització del matrimoni (en alguns països d'Europa la cohabitació va compensar la davallada dels percentatges dels matrimonis).
- Increment del nombre dels fills extramatrimonials (l'augment de fills extramatrimonials no implica l'augment de la fecunditat abans dels 25 anys).

c-. Tercera fase a partir de 1985

- Estabilització de la taxa de divorcis en aquells països on havien assolit nivells molt alts.
- Cohabitació postmarital i altres fórmules alternatives de convivència al matrimoni. (LAT)
- Certa recuperació de la fecunditat a partir dels 30 anys d'edat.

Respecte a les transformacions extrademogràfiques que guien els canvis produïts en la nupcialitat i la fecunditat, Lesthaeghe (1991) destaca:

- La qualitat de les relacions de parella: L'individualisme fa augmentar l'exigència vers les relacions de parella, i això fa que la parella tingui major importància.
- L'inconformisme com una forma d'antiautoritarisme: L'autor fa referència a la secularització com una manifestació d'autonomia individual que es rebel·la contra l'autoritarisme.

Els autors de la teoria de la Segona Transició Demogràfica han referit els canvis demogràfics i els han sistematitzat. Tanmateix, han valorat quin impacte han tingut aquests sobre la formació i la dissolució de les famílies, alhora que han intentat cercar

²² A excepció de les proporcions de finals dels anys 60.

un marc explicatiu des de fora de la demografia per a les transformacions esdevingudes.

La Segona Transició Demogràfica té defensors i detractors, tant pel que fa a la consideració del rang de *teoria* com objeccions concretes que es presenten en el seu desenvolupament. El que no es pot obviar és que un ampli ventall d'autors la fan servir com a referència a l'hora de referir-se als canvis demogràfics esdevinguts a partir de la segona meitat dels anys 60, ja sigui per a criticar-la o bé situar-la com a marc.

Les objeccions a la Segona Transició Demogràfica no són gaire diferents a les que es fan a la Primera. El debat rau en la seva capacitat predictiva, en la seva universalitat, unilíngüicitat i, per tant, en si les diferències regionals són diferents estadis o bé són diferents transicions i, en definitiva, en el seu caràcter d'irreversibilitat.

4.1.3.- Les crítiques al model de la Segona Transició Demogràfica.

Tal i com s'acaba de comentar, les crítiques a la Segona Transició Demogràfica no difereixen gaire de les crítiques que rep la Primera Transició. En aquest apartat les objeccions que es descriuen fan referència a si els canvis experimentats representen una veritable ruptura amb l'evolució demogràfica anterior o bé són una continuïtat, la irreversibilitat o no de les tendències i la convergència o divergència dels models en les diferents regions europees i, per tant, la linealitat de la transició i finalment la longitudinalitat o transversalitat de les perspectives d'estudi.

- **Ruptura o continuïtat:** Una de les objeccions que rep la Segona Transició Demogràfica fa referència a si realment es tracta d'una Segona transició, és a dir, si els canvis experimentats representen una veritable ruptura o bé es tracta d'una continuïtat dels canvis originats a la Primera Transició. En aquesta línia Cliquet (1991)²³ refusa la idea d'una nova transició, donat que els canvis experimentats a partir de la segona meitat de la dècada dels 60 no són considerats com una ruptura amb la Primera Transició Demogràfica, sinó una continuïtat. En definitiva, considera que no es tractaria d'un nou règim demogràfic.

²³ CLIQUET, R. (1991): **The Second Demographic Transition. Fact or Fiction?**. Population Studies. Council of Europe n° 23. Strasbourg.

- **La irreversibilitat:** Una altra de les crítiques consisteix en haver acceptat les tendències descrites pels diferents fenòmens demogràfics com a ineludibles. En aquest sentit, Van de Kaa (1988) no descarta que es pugui recuperar la fecunditat i la nupcialitat, però afirma que es veu sotmès a la famosa *paradoxa de l'espina*²⁴ així tot i que no creu que es produeixi un augment de la fecunditat cal considerar la possibilitat.

Lesthaeghe (1994: 45) referma el camí sense retorn "...esta reversibilidad es muy improbable. Por lo tanto nosotros creemos francamente que el nuevo modelo demográfico de formación de uniones se ha consolidado y que la probabilidad de retorno a la situación anterior es casi nula. Lo que Occidente experimentó no fue sólo una ola, sino más bien una segunda transición demográfica genuina y comparable, tanto en esencia como en forma, al cambio demográfico de los siglos XVIII y XIX."

En canvi, Anna Cabré (1993²⁵ i 1995²⁶) es mostra optimista, sobretot en entorns mediterranis, pronosticant la inversió de la tendència a la baixa de la nupcialitat i de la fecunditat. La hipòtesi que postula és que el retardament d'ambdós fenòmens és degut al que anomena la *transició familiar*, és a dir, el pas d'un model d'organització de la convivència complementari a un model igualitari i postula que, quan desapareguin els obstacles que permetin construir una conjugalitat de tipus igualitari, tornarà a recuperar-se la nupcialitat i la fecunditat²⁷. D'altra banda, planteja que el descens de la fecunditat donarà lloc a una sèrie de tensions en el mercat matrimonial que, forçosament, es resoldran amb un augment de la nupcialitat i la fecunditat²⁸.

²⁴ The spinach paradox "It's just as well that I don't like spinach, otherwise I'd have to eat it"... "It's just as well that I don't believe in the possibility of a rise in fertility and renewed population growth, otherwise I'd have to consider it" (VAN DE KAA, 1994: 122).

²⁵ CABRÉ, A. (1993): *Volverán tórtolos y cigüeñas* a GARRIDO, L., GIL CALVO, E. (eds.): **Estrategias familiares**. Madrid. Alianza Universidad. pp. 113-131.

²⁶ CABRÉ, A. (1995): *Notes sobre la transició familiar* a **Papers de Demografia** nº 96. Barcelona. Centre d'Estudis Demogràfics.

²⁷ " És com el plany d'un camperol rus després de la revolució en una pel·lícula de Maiakovski, que deia: "Viure com abans no puc, i viure com ara no en sé". Això és igual, viure com abans, la parella complementària, per la gent jove, pràcticament no es pot, perquè hi ha molt pocs homes que puguin mantenir dones joves, i de cap edat, i amb el nivell de demanda actual, i és lògic que les dones no s'hi conformin, perquè no existeix una autèntica oferta que faci goig. I viure com una parella igualitària, no se sap com, ni existeixen les condicions. Solució no es fan parelles. És a dir, s'espera temps millors, com abans no podem, com voldríem, però potser podem si esperem prou, per tant, esperem." (CABRÉ, 1995: 12).

²⁸ A partir de la caiguda de la fecunditat ... "los hombres encontrarán mayor dificultad para encontrar pareja en los grupos de edad que les corresponden por lo que llevarán su atención hacia las mujeres más jóvenes o hacia las más mayores que aún están disponibles. Con lo anterior las primeras cohortes masculinas excedentarias invadirán el terreno de otros, desencadenando una situación de creciente competencia que tendrá por efecto una espiral en la anticipación de opciones por parte de los hombres. Las mujeres recibirán mayor número de propuestas matrimoniales y

- **La convergència o divergència dels models. Transició o transicions:** Una altra de les crítiques a la Segona Transició Demogràfica és la linealitat dels models, és a dir, entendre que tot Europa convergirà en un model únic i que la diversitat territorial experimentada fins al moment només és una qüestió de calendari. Roussel (1992)²⁹ i Lestheghe (1994) apunten cap a una convergència de les tendències demogràfiques.

Roussel analitza una sèrie d'indicadors i regionalitza Europa en quatre grans àrees segons l'evolució dels mateixos: Europa del Nord, el Centre, l'Est i l'Oest; de tota manera apunta cap a una convergència dels comportaments, explica que aquests s'han avançat al Nord d'Europa justament pel paper que si li atorga a la dona i des d'allà s'han estès a la resta de països europeus³⁰.

Lesthaeghe per la seva banda anuncia, tal i com s'ha explicat abans, una cronologia de la Segona Transició Demogràfica deixant veure una linealitat en l'evolució.

En canvi, Hervé Le Bras (1995)³¹ postula que existeixen tres models diferenciats pel que fa a la fecunditat a Europa: el Nord i el Centre, el Sud i l'Est. Considera que, en la mateixa línia que Cliquet (1991), no es pot parlar d'una Segona Transició Demogràfica ja que l'evolució seguida pels països de l'Europa del Nord no és més que una adequació de la fecunditat a la conjuntura econòmica de la Transició clàssica. En canvi, les diferències experimentades als països del Sud d'Europa s'expliquen com una adaptació al context familiar i professional poc favorable a la dona fent ressò del discurs de Anna Cabré (1995) que tot just s'acaba d'exposar. Més tard aquesta interessant línia serà represa per la mateixa

a edad más temprana....Una nupcialidad femenina más intensa y probablemente más temprana traerá consigo un aumento de la fecundidad del momento". CABRÉ, 1993: 129)

²⁹ ROUSSEL, L. (1992): *La famille en Europe Occidentale: Divergences et convergences* a **Population**. N° 1 Paris. INED. pp. 133-152.

³⁰ "Force est de reconnaître que les changements, pour l'ensemble des compartements, et dans tous les pays, sont désormais convergents. Le "manteau d'Arlequin" prendrait aussi progressivement une teinte plus unie". (ROUSSEL, 1992: 139).

"Ainsi, à échéance de vingt ans tout au moins, les conditions matérielles, législatives et culturelles évolueront probablement d'une manière convergente, permettant, à terme, un rapprochement des modèles. Il est probable d'ailleurs que le processus d'unification socio-économique de l'Europe de l'Ouest constituera un cadre favorable à la convergence des opinions et des comportements, en particulier si s'instaure progressivement une législation commune dans le domaine de la famille". (ROUSSEL, 1992: 147)

³¹ LE BRAS, H. (1995): *La fécondité, condition de la perpétuation. Évolutions divergentes en Europe* a GUILLESTAD, M.; SEGALÉN, M.: **La famille en Europe. Parenté et perpétuation familiale**. Paris. Ed. La Découverte. pp. 21-44.

autora i pel Centre d'Estudis Demogràfics (2000) per caracteritzar la peculiaritat de l'evolució demogràfica als països del Sud d'Europa.

Per la seva banda Kuijstein (1996)³² nega que l'exemple suec pugui ser pres com a model de referència en l'evolució demogràfica de la resta de països europeus. Sosté que els canvis demogràfics que es donaren en el seu moment als països del Nord d'Europa havien estat una especificitat de la cultura i justament els aspectes culturals i les polítiques aplicades a la família afavoreixen la diversitat regional. Per tant trenca la convergència de models.

- **Òptica transversal o longitudinal:** Fins ara s'ha obviat la discussió sobre la naturalesa i construcció dels indicadors que condueixen a fonamentar la Teoria de la Segona Transició Demogràfica. Cliquet (1991) carrega tintes sobre aquest aspecte i destaca la poca oportunitat en l'utilització d'indicadors transversals i no pas longitudinals.

4.1.4-. Catalunya: retard o model específic?.

Arribats fins aquest punt, aquesta investigació opta per acceptar la Segona Transició Demogràfica com a marc i cos teòric del context en el qual es produeixen els principals canvis demogràfics des de la segona meitat del segle XX. De tota manera, més enllà de la linealitat i la convergència de models, es reconeix l'especificitat de l'evolució a l'Europa mediterrània.

G. Tapinos (1996)³³ ja va exposar alguns trets d'aquesta especificitat de l'arc mediterrani llatí i va establir la singularitat sobre tres eixos. D'una banda, considera que la família mediterrània provoca la consolidació de l'atur i un retard en la nupcialitat en un context de crisi, donat que els pares es fan càrrec dels fills i aquests fan durar la seva condició de dependents i aturats. En romandre a la llar paterna, ajornen la seva nupcialitat, que no es veu compensada per les unions consensuals. D'altra banda, la forta demanda de la qualitat en l'educació dels fills, juntament amb la rigidesa del

³² KUIJSTEIN, A. (1996): *Changing family patterns in Europe: A cas of divergence?* A **European Journal of Population** nº 12. pp. 115-143.

³³ TAPINOS, G. (1996): **Europe Méditerranéenne et changements démographiques. Existe-t-il une spécificité des pays du sud?** Ed. Fondazione Giovanni Agnelli. Existeix una versió traduïda al català. TAPINOS, G. (1999): *Els reptes demogràfics. L'Europa Mediterrània i els canvis demogràfics. Hi ha una especificitat pròpia dels països del Sud?* V.V.A.A: **L'espai Mediterrani llatí**. Barcelona. Ed. Institut Català de la Mediterrània. pp. 111-154.

mercat de treball i la importància que les societats mediterrànies atorguen als fills, fan encarir el cost del manteniment durant el cicle vital. En tercer lloc, l'absència de dissociació entre maternitat i matrimoni redueix la fecunditat fins a un nivells força baixos.

Anna Cabré (2000)³⁴ considera també la singularitat de la transició als països del sud de la Unió Europea però, lluny del pessimisme amb què Tapinos formulava aquesta especificitat, postula que l'evolució demogràfica recent dels països del sud de la Unió Europea és el resultat d'un sistema demogràfic adaptatiu específic. Aquest treball s'inscriu en aquesta línia de consideracions. A l'àrea mediterrània els canvis s'han produït amb força celeritat i intensitat. Han coincidit amb unes condicions econòmiques adverses i amb una escassa cobertura institucional. La família ha assumit el paper de catalitzadora de la crisi i ha realitzat la cobertura social, econòmica, afectiva que les institucions aquí no han fet. Aquest rol assistencial, però, no l'han desenvolupat tots els membres de la família sinó que s'ha concentrat especialment les dones d'unes generacions concretes. Gràcies a elles s'ha pogut donar una transformació familiar, en esdevenir el complement necessari a les generacions de les seves filles.

Aquestes generacions es bategen en el present treball *com generació frontissa*. Frontissa en un doble sentit: d'una banda perquè entorn d'elles poden articular-se tres generacions (els fills, els néts i els pares que encara els sobreviuen) i, d'altra banda, perquè han facilitat el pas d'una família asimètrica complementària a una més simètrica i igualitària. Mentre que en altres països s'ha parlat de l'envelliment en clau del cost econòmic i social que representa, en el cas dels països del Sud d'Europa cal fer-ho en clau d'haver possibilitat un canvi familiar a partir de l'intercanvi d'ajuts i serveis.

Així, la recerca que es presenta pren com a context dels canvis demogràfics i familiars el marc de la Segona Transició Demogràfica, entenent que aquesta mostra una singularitat als països mediterranis de la Unió Europea. En aquesta especificitat juga un paper cabdal la família com a aixopluc davant l'adversitat però, no com a fre o

³⁴ "... un complejo sistema demográfico adaptado al reajuste económico, donde ciertamente la estructura familiar ha jugado un papel clave, haciendo sostenible socialmente el reajuste. No creemos que las estructuras familiares por sí solas jueguen un papel decididamente contrario a la emancipación de la mujer. La evidencia demográfica es que el notabilísimo aumento de la formación de las mujeres se ha dado en el seno de esas estructuras...En efecto se trata de una adaptación al reajuste económico y no de un simple retraso, donde la estructura familiar no juega un papel de lastre, sino que a su vez ha permitido esa adaptación, puede considerarse una evolución en la que manteniéndose la diversidad de las estructuras familiares, sea posible una recuperación de la fecundidad y un incremento sostenido de la actividad femenina en los países del Sur que redundarán, a su vez, en un aumento de la media europea." (CABRÉ, (dir.), 2000. pp. 41-42)

cotilla davant les noves formes familiars, sinó possibilitant-les i exercint una necessària complementarietat en el camí cap a una família igualitària.

En el capítol següent es concreten els canvis en indicadors demogràfics i s'analitza l'especificitat dels mateixos a l'Estat espanyol i a Catalunya.

4.2. Els factors del canvi.

"Mientras que en la sociedad preindustrial, la familia era principalmente una comunidad de necesidad mantenida unida por una obligación de solidaridad, todo el mundo contemporáneo ha pasado a primer plano la lógica de unas vidas con designios propios. La familia se está convirtiendo cada vez más en una relación electiva, en una asociación de personas individuales, cada una de las cuales aporta sus propios intereses, experiencias y planes y se halla sometida a diferentes controles, riesgos y constreñimientos". (Beck-Gernsheim, 1998: 67)³⁵.

Un cop resumida la Segona Transició Demogràfica i plantejades les seves objeccions en aquest apartat s'aprofundeix en els factors explicatius del canvi demogràfic, seguint la mateixa estructura que Van de Kaa plantejava (1988). D'una banda s'aborden els canvis estructurals i socials que condueixen a una societat del benestar i com aquests afecten la família; d'altra banda els canvis tecnològics i, en tercer lloc, es tracten els canvis culturals atenent la dimensió dels valors.

4.2.1-. Estructura i benestar: Dualitat entre públic i privat.

Tal i com afirmava Van de Kaa (1988), un dels processos socials desencadenants de la Segona Transició Demogràfica el constituïa *l'estructura*. Sota aquest concepte descrivia el conjunt de factors que conduïen a una societat del benestar.

Les actuals societats del benestar, que comencen a desenvolupar-se a partir de l'acabament de la Segona Guerra Mundial, es caracteritzen per una intervenció de l'Estat alta o moderada en les qüestions quotidianes que antigament havien atès la comunitat i la família. Exemples del creixent paper d'unes administracions públiques que cada cop són més actives els trobem en camps com l'educació, la sanitat o els serveis socials.

La família contemporània s'organitza entorn la següent dualitat:

- Major dependència de l'Estat.
- Major independència individual i del parentiu.

³⁵ BECK-GERNSHEIM (1998): **El normal caos del amor**. Barcelona. Ed. El Roure.

Justament gràcies al desenvolupament d'un Estat del Benestar, la família ha pogut conjugalitzar-se i adquirir una major autonomia respecte la xarxa de parentiu, atorgant alhora més llibertat als seus membres que poden, així, dedicar-se a conrear el propi interès individual.

Per tant, la família del benestar és *més privada que mai*, ja que és l'interès individual el que li dóna sentit, però, alhora, *més pública que mai*, ja que la intervenció de l'estat també és més elevada.

L'Estat, amb més o menys intensitat i de manera implícita o explícita pot intervenir de diferents formes:

- Dimensió legal: en el sentit de la regulació, per exemple el corpus de les lleis
- Dimensió fiscal: mesures econòmiques compensatòries o incentivadores a favor de la família com deduccions fiscals, salaris substitutoris, etc.
- Dimensió quotidiana: Compatibilitat de l'horari familiar i laboral, existència de jardins d'infància, centres de dia per a persones grans i serveis de suport a la dependència en general.

L'Estat ha ajudat a disminuir els lligams de dependència de la família respecte a les relacions de parentiu o de la família més extensa i de la dona respecte a l'home. Per tant, s'ha donat una *desfamiliarització*.

4.2.2- Tecnologia i benestar.

L'augment del benestar no fa únicament referència a les polítiques públiques que afecten directa o indirectament la família, sinó que es refereix de manera molt més àmplia al procés de modernització general i als avenços tècnics, que tenen lloc primer a les grans ciutats, i que reverteix en un major nivell de confort a les ciutats i a l'interior de les llars (instal·lació d'aigua corrent, corrent elèctric, gas, clavegueram, xarxes públiques de sanitat, etc.).

Segons Alberdi (1999)³⁶, el benestar i la prosperitat econòmica que el possibilita ha estat la base històrica i material per a dur a terme la transformació de les famílies i

³⁶ ALBERDI, I. (1999): *La nueva familia española*. Madrid. Taurus. pp. 299-316.

sobretot de les vides de les dones. D'una banda, perquè les polítiques i els sistemes de benestar social les deslliuren de les càrregues domèstiques i, d'altra banda, perquè el desenvolupament econòmic porta implícit un augment de confort i de condicions de vida a les llars (electricitat, abastiment d'aigua, gas.....). La modernització suposa una reducció del temps necessari al manteniment de la llar³⁷.

Els avanços tècnics transformen els espais interiors de les llars; els espais s'especialitzen: cuines, banys, dormitoris... L'estructura dels domicilis que fa que augmenti la privacitat. Alberdi relaciona l'augment de confort amb un augment de privacitat amb el canvi de model en les relacions. En una segona fase comença l'ús generalitzat dels electrodomèstics. La utilització d'aparells elèctrics ha suposat la simplificació d'una gran quantitat de tasques que, antigament, es feien a mà i suposaven un malbaratament de treball i energia.

D'aquesta manera la modernització i la millora de les condicions de vida constitueix la base històrica i material per a que es dugui a terme una transformació familiar.

4.2.3-. Valors i cultura: Entre la família patriarcal i la família igualitària.

Un altre dels canvis als quals es referia en el seu moment Van de Kaa van ser els canvis en l'àmbit cultural, especialment als canvis de valors. L'autor prenia com a referència Inglehart i la seva *revolució silenciosa* i els canvis que conduïen dels valors materialistes als valors postmaterialistes.

L'anomia i la manca de referència condueix a definir aquella tendència que es dibuixa darrere el present com a *post*: així parlem de postmaterialisme, de postmodernitat, d'aquesta manera també s'ha definit una família *postmoderna*³⁸ o *postnuclear*³⁹. S'han destacat els següents valors: l'individualisme, la felicitat, l'amor, la llibertat i la igualtat.

³⁷ L'autora senyala dues grans fases en aquest augment del benestar i confort material a l'interior de les llars. "La gran transformació se produce cuando las ciudades incorporan la distribución de la energía y otros flúidos entre sus servicios públicos como la retirada de basuras o las comunicaciones, todo ello favoreciendo una reducción enorme de los esfuerzos individuales que se encaminaban a realizarlos, eliminando los trabajos más sucios y peligrosos como la traída del agua, de leña, de carbón, el encendido del fuego y su vigilancia o mantenimiento, la retirada de cenizas, de aguas sucias y excrementos, entre otras." ALBERDI. I. (1999: 330).

³⁸ MEIL, G. (1999): **La postmodernización de la familia española**. Madrid. Acento.

³⁹ REQUENA, M. (1990): *Hogares y familias en la España de los ochenta: El caso de la comunidad de Madrid a REIS* nº 51. Madrid. CIS. pp.53-78.

El valor cultural més preuat de modernitat i la clau de volta de les transformacions familiars és l'individualisme.

Cal destacar dues obres que, des de la disciplina sociològica, han abordat de manera íntegra els canvis culturals i de valors que tenen lloc a l'interior de l'arquitectura de les relacions familiars i de parella.

Una és la d' Anthony Giddens. La seva obra *La transformación de la intimidad*⁴⁰ es publicà en anglès per primera vegada a l'any 1992, tot i que la versió castellana no va veure la llum fins al 1998. En ella s'analitza la *revolució sexual* que ha sofert la societat occidental i com aquesta ha afectat la vida personal. Considera de rellevància la democratització en el domini interpersonal, bàsicament en el cas de les dones i això qüestiona el paper dels sexes. Potser la gran aportació latent al llarg de l'obra és la consideració de la realització emocional com a epicentre de la vida. El mateix autor ho refereix a la introducció de l'obra⁴¹.

L'altre és l'obra *El normal caos del Amor* on Ulrich Beck i Elisabeth Beck-Gernsheim sostenen la tesi que l'autodeterminació de l'individu representa un canvi important en el pas d'un model familiar únic a diversos. Els autors consideren l'amor com la conquesta de la modernitat. Allò que passa en l'esfera privada és el resultat de la modernitat i de la llibertat que aquesta modernitat genera.

4.2.3.1. Individualisme, felicitat, amor.

L'individualisme consisteix en la primacia dels drets individuals. La persona emancipada dels seus rols tradicionals de classe o gènere és la responsable de la seva pròpia trajectòria. Possiblement l'autèntica revolució rau en l'aparició de la dona com una ciutadana de ple dret.

L'individualisme significa que la biografia de cada persona la construeix un mateix. Aquesta autodeterminació (que només és possible quan hi ha una base històrica i tecnològica, tal i com s'ha referit en l'apartat anterior), en desfer-se dels lligams

⁴⁰ GUIDDENS, A. (1998): **La transformación de la intimidad. Sexualidad, amor, y erotismo en las sociedades modernas.** Madrid. Cátedra.

⁴¹ *Me puse a escribir sobre sexo, y me encontré escribiendo también sobre amor y sobre los comportamientos específicos de los hombres y las mujeres.* (GUIDDENS, A. 1998: 44)

tradicionals, condueix a una situació de desemparament, de manca de seguretat i de fragilitat-precarietat. En el camí cap a l'individualisme s'han anat dissolent referents que atorgaven a l'individu la visió i construcció del món: el matrimoni, la família, la comunitat... Així, l'individualisme reverteix en una pèrdua d'estabilitat interior i en un augment de riscos.

Paral·lelament a la pèrdua d'estabilitat interior i seguretat personal fa que la relació afectiva adquireixi més importància, actuant com a substitutòria de les seguretats tradicionals. La parella i la relació afectiva dota de contingut i sentit la vida. La relació emocional serveix de base per a construir un univers comú d'interpretacions i d'expectatives. En aquest sentit, l'amor es converteix en epicentre de la vida.

En les relacions personals vertebrades per l'eix de l'afectivitat, cada cop som més exigents en la seva qualitat. L'individualisme valora la immediatesa. Les relacions satisfactòries són la font principal de felicitat individual però també d'infelicitat. Per tant, l'amor esdevé la justificació central de la formació de la parella, i també de la seva dissolució. Beck i Beck consideren l'amor com el *fonamentalisme de la modernitat* (Beck, 1998: 47). La parella no és una estratègia de supervivència sinó de recerca de felicitat.

Però, tal i com afirma Alberdi (1999), els canvis familiars comporten la doble paradoxa de les tendències contradictòries: en el moment de major valoració de la parella existeix una menor pes del matrimoni com a institució; en el moment en el qual els fills són més valorats, se'n tenen menys.

4.2.3.2. Llibertat

L'individualisme converteix els individus en dissenyadors del seu propi destí i, per tant, ofereix una llibertat d'elecció, llibertat d'opcions per escollir la manera de conviure. Una persona pot escollir entre viure sola o viure en parella, si la convivència s'institucionalitza a través del matrimoni o no, pot escollir si tenir fills o no tenir-ne, si en té pot escollir quan és el moment de tenir-los i quants. Aquesta llibertat és més apreciada entre els joves i les dones i, a part de suposar un tret innovador en les relacions de convivència, implica una varietat immensa en la manera de formar i dissoldre les llars.

En el seu assaig sobre la família occidental *La famille Incertaine*, el demògraf francès Louis Roussel (1989)⁴² es refereix a les certeses i les incerteses de les relacions familiars. Les incerteses i les inseguretats van unides a la varietat d'opcions i de llibertat. Les relacions menys institucionalitzades són més incertes ja que poden generar situacions més imprevisibles. L'autor afirma que s'han invertit les tornes respecte a temps anteriors; si abans l'amor constituïa un atzar i el matrimoni una seguretat i certesa, ara el matrimoni, com a institució, és una situació cada cop més reversible i menys definitiva. Aquestes reflexions condueixen a pensar que, possiblement, abans allò segur era la institució familiar i ara ho és l'afecte i l'amor.

Si en la recerca de la felicitat individual l'amor justifica la formació i la dissolució de la parella, aquesta cada cop es fa més flexible; abans començava pel matrimoni, ara no necessàriament. De la prevalència del model nuclear tradicional (matrimoni amb fills), rígid i únic⁴³ es passa a una multiplicitat de situacions diverses, sense solució de continuïtat. Algunes formes considerades com a marginals -com parelles que conviuen sense haver passat per la institució matrimonial, famílies monoparentals o les llars de solitaris- van ara en augment.

Aquesta flexibilització contempla dues vessants. Per un costat, un desencotillament cap a comportaments menys convencionals i, per altre, un desconstruïment legal que desproblematitza aquells comportaments que s'havien considerant com a marginal. Aquest fenomen és el que Roussel anomena com a *doble desinstitucionalització* (Roussel, 1989: 89-112).

4.2.3.3. Igualtat

La forma més flexible de família implicaria el pas d'un model de parella -caracteritzat per una asimètrica adscripció dels rols en funció del gènere- a un model més simètric, on ambdós membres tendeixen a equiparar els seus papers salvant la seva individualitat.

⁴² ROUSSEL, L. (1989): *La famille Incertaine*. Paris. Odile Jacob.

⁴³ En el marc de la família nuclear tradicional les transicions familiars es donaven en un ordre seqüencial, el cicle de vida familiar el cicle de vida fa referència a la seqüència d'estadis vitals que travessa la família des de la seva creació fins a la seva desaparició.

La dona ha entrat al mercat laboral (no amb la mateixa intensitat que l'home) i ha abandonat l'esfera domèstica. Això ha fet canviar les relacions familiars, passant d'una família patriarcal a una família més democràtica, més simètrica o igualitària. Aquesta situació implica una sèrie d'ajustaments, negociació en la relació i per tant un progressiu sotrac en els rols.

Uns dels canvis més importants del segle XX ha estat l'emancipació de les dones i potser el nou paper de les dones ha estat el motor dels canvis familiars que són l'eix d'aquest treball.

L'emancipació de la dona ha consistit en una multiplicitat de fets i ha estat conseqüència de molts factors. Sense voluntat d'extremar-los, cal destacar, si més no, el paper de les lleis que han reconegut la igualtat de drets entre homes i dones (malgrat que a l'Estat espanyol això no es produí fins a la proclamació de la Constitució de 1978). Les lleis han reconegut una equitat de drets i deures en matèria d'autonomia econòmica, de filiació i de pàtria potestat, entre d'altres aspectes.

Un canvi importantíssim és la incorporació de les dones al mercat laboral. Encara que les dones sempre han treballat dins o fora de casa, les actituds davant el treball són diferents. L'individualisme i la necessitat d'autorealització fa pensar en tipus de treball diferents. En lloc de ser considerats com un càstig o una condemna, els nous treballs esdevenen fonts d'autorealització i d'independència econòmica. Però el treball com una experiència gratificant és més probable per a les dones que tenen nivells educatius més elevats⁴⁴. No es estrany que aquestes esdevinguin la punta de llança del canvi. A la dona, en aquest paradigma, se la pot reconèixer pel seu treball professional, i això és un fet nou. Fins no fa molt, el reconeixement de la dona només es donava per la seva feina a la llar (Cabrè; 1995).

Les dones que estan inserides en el mercat laboral tenen més possibilitat d'optar entre diversos models d'organització familiar. En una família en la qual treballen els dos membres de la parella, els capitals culturals i els costos d'oportunitat són els determinants en els processos de negociació familiar. Ja no es tracta d'una família *fusional* en la qual els rols de l'home i la dona són complementaris. Es tracta del que alguns autors anomenen com a família de doble carrera⁴⁵.

⁴⁴ Això només es possible quan l'ensenyament s'universalitza i es democratitza. Una de les conseqüències més importants d'aquesta universalització és l'accés de les dones a l'ensenyament superior.

⁴⁵ RAPOPORT AND RAPOPORT (1971): **Dual - Career Families**. Harmondsworth. Penguin Books.

Les noves actituds vers el treball varien segons l'edat i la classe social. Les dones de classe social més modesta vinculen el sou a les necessitats bàsiques de la família. En canvi, les dones de classe més acomodada poden vincular-lo a un major nivell de consum propi. El canvi d'actitud davant el treball és molt important i és el que transforma la concepció del mateix. El treball estructura la vida i és on les dones es senten identificades i realitzades; és un espai propi. Aquesta autorrealització competeix i, de vegades, es fa poc compatible amb els altres rols familiars (mare, esposa, amiga, amant) i fa que es creïn fràgils equilibris a nivell de parella. La negociació entre les individualitats és converteix així en un nou element de la relació de parella.

Sovint es culpabilitza la dona que treballa pel cost que la seva feina pot causar sobre la seva família. La diferent valoració del treball segons el sexe comporta que l'aportació de la dona esdevingui un sou complementari del masculí.

Inés Alberdi (1999) considera que el feminisme com a moviment social ha tingut com a objectiu fonamental les transformacions familiars. El feminisme ha dedicat una atenció especial a la família ja que a l'interior d'aquesta institució es desenvolupen dues funcions que tradicionalment se li han assignat a les dones: el treball domèstic i la maternitat.

L'augment del poder de decisió de les dones, camí cap a un plànol d'igualtat, qüestiona la dominació masculina, en definitiva qüestiona i desmunta el patriarcat.

Diversos autors han treballat la idea de deconstrucció del patriarcat: Enrique Gil Calvo (1996) publicava un capítol amb el títol *Los hijos son de la Mujer*⁴⁶ ; Manel Castells (1997) dedica un capítol del segon volum sobre *La era de la Información* a la fi del patriarcat⁴⁷; Lluís Flaquer (1999) publica un llibre amb l'evocador títol *La Estrella Menguante del Padre*⁴⁸.

⁴⁶ GIL CALVO, E. (1996): *Los hijos son de la Mujer* a CASTAÑO; PALACIOS (1996): **Salud, dinero y amor. Cómo viven las mujeres españolas de hoy**. Madrid. Alianza Editorial

⁴⁷ CASTELLS, M. (1997): *El fin del patriarcado: Movimientos Sociales, familia y sexualidad en la era de la información a La Era de la Información*. Economía, sociedad y Cultura. Vol II. Madrid. Alianza. pp.159-269.

⁴⁸ FLAQUER, LI. (1999): **La estrella menguante del Padre**. Barcelona. Ariel.

Una altra de les "conquestes" d'aquest segle a les societats occidentals és la pèrdua de legitimitat del patriarcat com a sistema d'autoritat i de dominació dels homes sobre la resta de la seva unitat familiar. Els tres autors abans esmentats aporten visions diferents respecte a aquesta pèrdua de legitimitat. Enrique Gil Calvo planteja la desresponsabilització dels homes que, en no tenir clar quin és el rol que els toca assumir, decideixen prescindir de les seves responsabilitats paternes. Com a conseqüència d'aquest abandonament, les dones-mares assumeixen totes soles les responsabilitats. Això es el que en Lluís Flaquer (1998) explica en el capítol titulat *Hacia una sociedad sin padre*⁴⁹.

Una altra òptica d'anàlisi és la que, en alguna ocasió, es desprèn de les darreres obres d'en Lluís Flaquer (1998 i 1999). Flaquer presenta el desconcert i la manca d'identitat dels homes en haver perdut els seus elements d'identitat tradicional, l'autoritat i la dominació. De fet, defineix la nova/noves famílies com a postpatriarcals⁵⁰.

Finalment, Manuel Castells (1997) planteja la caiguda del patriarcat com un procés irreversible produït per la transformació del treball i la consciència de les dones. Aquest procés no implica de cap manera que els problemes de discriminació, opressió, maltractaments infantils i a les dones desapareguin. La resposta irada dels homes pel seu debilitament pot, fins i tot, ser una causa addicional de violència generalitzada.

En aquesta línia de desconcert es pot citar el cas finlandès. En haver adquirit unes cotes elevades femenines de participació i per la seva incorporació, no solament al mercat laboral sinó als llocs estratègics de poder, han calgut polítiques públiques per a restaurar o ajudar a trobar el rol masculí en una societat que alguns anomenen *societat de les dones*. Al nostre país encara estem lluny d'aquesta situació.

⁴⁹ FLAQUER, 1999: 79-96.

⁵⁰ "Otra de las importantes consecuencias del advenimiento del régimen de dominación moderno avanzado es el desdibujamiento de la figura del padre en nuestra sociedad. Com el declive del patriarcado era de prever la necesidad de un cierto reacomodo de las funciones del padre en el sistema familiar. Sin embargo el proceso de mudanza ha sido tan rápido e intenso que hemos pasado a una nueva situación en la que el papel del padre se ha vuelto casi redundante se ha encontrado con las manos vacías y tiene que empezar a encontrar su lugar.

.....

Con todos los cambios en curso, las madres han ganado sin perder, mientras que los padres han perdido sin ganar (...). Las madres están accediendo al mundo público sin tener por ello que reelaborar su maternidad (...)sus maridos, quienes al no haber encontrado todavía su ubicación en el futuro diseño familiar, permanecen a menudo con los brazos cruzados en el hogar como un pasmarote...

... el padre se encuentra con su antigua autoridad desprovista de basamento institucional. Una vez desaparecido su viejo papel su participación en el universo familiar resta aún por definir. Será preciso proceder a un nuevo encaje de su figura en el entramado familiar". (Flaquer, 1998: 195 i 197-198)

Fins a aquest punt s'ha exposat a nivell teòric la fonamentació dels principals canvis que constitueixen el context en el qual es produeixen les transformacions demogràfiques. En el següent capítol s'expressaran en indicadors i, sobretot, s'aprofundirà en quina és la singularitat d'aquests canvis a l'entorn mediterrani. Com s'ha vist, la família no es desvaloritza, ans al contrari, es valoritza. En aquest sentit, Alberdi (1999) comença el seu llibre *La nueva familia española* argumentant el *valor ètic de la família*⁵¹ tot citant la llibertat, la igualtat, la solidaritat, l'augment de diversitat i tolerància, l'individualisme, la privacitat i la felicitat.

⁵¹ ALBERDI, I. (1999) pp.29-55.

4.3-. Relacions entre dinàmica demogràfica i formes familiars.

"The changes in the propensity to marry, divorce, separate, remarry or cohabit and changes in fertility behavior and in the ages at which children leave home, along with mortality trends and differentials, have had a marked impact on household patterns in Europe. The once uniform pattern of the nuclear family household comprised of a married couple and their children has been replaced by a much more complex and diverse pattern". (Van de Kaa, 1987: 32)

L'evolució dels fenòmens demogràfics contextualitzats en la Segona Transició Demogràfica influeixen en la formació i dissolució de les llars però aquestes repercussions, eminentment familiars, no són homogènies a totes les regions d'Europa. Donada l'especificitat de l'evolució demogràfica i familiar als països mediterranis, els canvis no sempre s'han reflectit en l'estructura de les llars. En el capítol que segueix s'aborden com les transformacions demogràfiques es deixen sentir o no en l'estructura de les llars espanyoles, catalanes i metropolitanes.

L'apartat es proposa posar de manifest quins serien, si més no a nivell teòric, els efectes dels canvis demogràfics sobre les estructures de les llars. Cal fer però una objecció i és que els indicadors demogràfics de què es disposen són transversals i no pas longitudinals⁵². Malauradament les fonts de naturalesa censal no permeten fer aquesta aproximació. Una anàlisi longitudinal permetria fer una correspondència entre les possibles etapes per les quals pot transitar un individu al llarg de la seva vida i les formes familiar corresponents. L'apartat segueix als plantejaments exposats per Van de Kaa (1987).

4.3.1-. Nupcialitat: Matrimoni, divorci i cohabitació

L'anàlisi de la nupcialitat comprèn l'estudi de la unió i de les ruptures. Per tant abasta l'anàlisi de les unions matrimonials com consensuades i l'anàlisi de les ruptures tant de dret (divorcis i separacions) com de fet.

⁵² "El análisis transversal se dedica con mucha frecuencia a tareas, en principio, ajenas a él, como son la medición de la intensidad y el calendario de los fenómenos demográficos del período (es preciso recordar que los sucesos demográficos son vividos o experimentados por individuos que pertenecen a cohortes, y que en rigor deben medirse o estudiarse en relación a éstas)". (Vinuesa, 1997: 38)

Matrimoni:

El matrimoni, que és el fenomen demogràfic més sensible a la conjuntura econòmica, poc a poc va perdent exclusivitat en l'itinerari de formació de la parella, tot i que continua essent dominant. L'evolució del matrimoni a Europa durant la Segona Transició Demogràfica es caracteritza per dos fets: una caiguda de l'Índex Sintètic, especialment el de primonupcialitat, i un ajornament en l'edat mitjana d'accés al mateix.

El fet genèric que els europeus es casen poc i es casen tard s'explica a partir d'una menor propensió a formar parella i família a través del matrimoni. La institució matrimonial ha deixat de ser l'única via d'entrada a la família ni l'única via de sortida de la llar paterna.

Una davallada en la taxa de primonupcialitat i un retard en la mateixa pot representar que els fills es queden a la llar d'origen i, per tant, no es casen. Encara que també pot indicar que cerquen formes alternatives al matrimoni, ja que aquest no constitueix una alternativa a l'emancipació:

- Una emancipació tardana comporta una major durada de l'estada dels fills a la llar paterna i això fa augmentar el nombre de les persones a la llar i inflar la categoria de parelles amb fills (molt freqüent a l'entorn mediterrani)
- La davallada de la nupcialitat pot conduir a formes alternatives de formar una llar: d'una banda, l'emancipació en solitari, fet que comportaria l'augment de llars unipersonals; d'altra banda, residència en habitatges amb amics o compartits, fet que comportaria una augment de llars sense nucli de més d'una persona o la cohabitació-.

Cohabitació:

Tal i com afirmava Van de Kaa (1987) el matrimoni i la cohabitació són dues cares de la mateixa moneda. Per això, no es poden interpretar com a alternatives contraposades, ja que ambdues formes condueixen a la formació d'una parella i/o d'una família, això sí, de manera menys institucionalitzada.

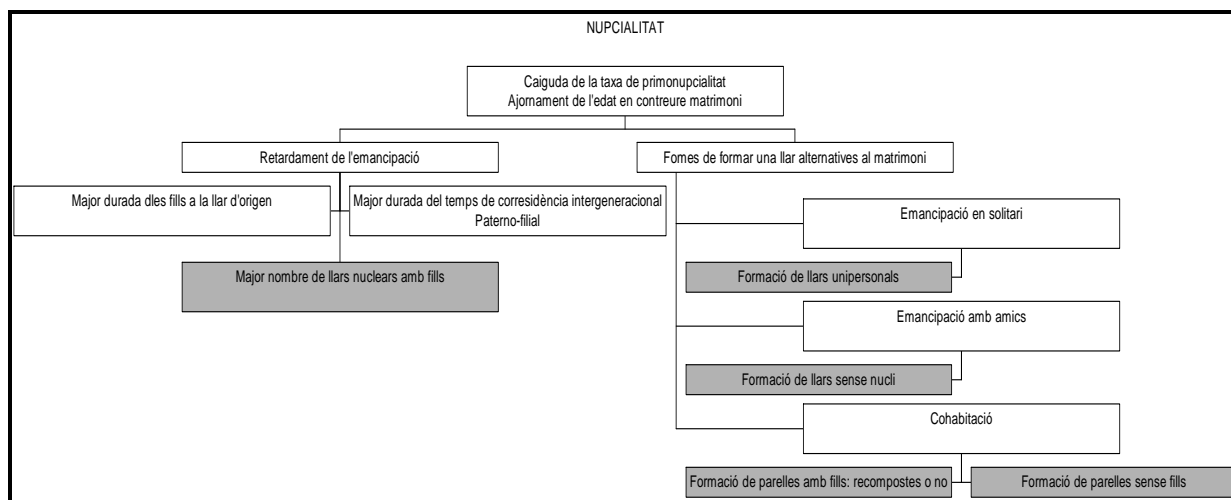
El mosaic de situacions de cohabitació en els diversos països europeus és força variat, tant pel que fa a les proporcions com a les formes que pren: cohabitació prenupcial, cohabitació postmarital o cohabitació com a forma d'unió permanent.

Tot i que les dades per a estudiar aquest fenomen són diferents i no gens fàcils d'obtenir, donada la privacitat de l'acte i la baixa intensitat institucional, els països del nord d'Europa -i especialment els escandinaus- són els que presenten unes proporcions de cohabitació més elevades.

En funció de la naturalesa de la cohabitació el tipus de llar resultant serà diferent. Les possibilitats poden ser les següents:

- Pot formar-se un nucli de parella sense fills tant si la cohabitació és pre-matrimonial o postmarital; pot formar-se un nucli de parella amb fills tant si aquests han nascut en el si de la parella sola o amb parella amb fills del tipus recompost si un dels progenitors d'aquests fills pertanyen a unions anteriors.

Quadre 4.2. Efectes de la nupcialitat sobre l'estructura de les llars.

Font: Elaboració pròpia

Divorci i ruptura:

Novament el divorci es presenta a Europa amb una gran varietat de situacions. Cal destacar la desigualtat cronològica entre els països d'Europa donada la diversitat de legislacions.

Els països del Nord d'Europa són aquells que presenten major proporció de divorcis, encara que les taxes s'han tendit a estabilitzar. Possiblement la tendència no farà disminuir el nombre de divorciats, ja que les segones núpcies també produeixen ruptures. No són massa clars els efectes de la inestabilitat de les unions, degut a que poden produir diversitat de factors.

Les possibles llars de la ruptura⁵³ poden ser les següents:

Si en la parella no hi ha fills:

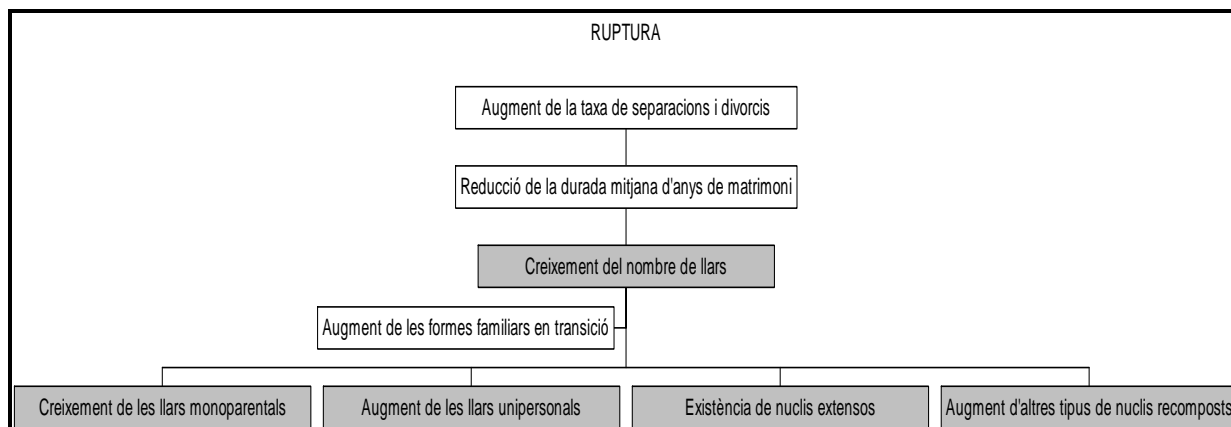
- Possibilitat de dues llars unipersonals, una per a cada membre de la parella.
- Retorn -poc freqüent en l'entorn europeu del nord i més freqüent al mediterrani- a la llar paterna donant com a resultat una llar extensa.
- Instal·lar-se a una nova llar amb companys i, per tant, formar una llar sense nucli.
- Pot donar-se que vagi a viure amb una altra parella i formar una llar nuclear sense fills recomposta si l'altre membre aporta fills.

Si en la parella hi ha fills:

- Llar monoparental: De mare sola amb fills o de pare sol amb fills. Normalment és la mare qui es fa càrrec de les criatures.
- La persona que abandona la llar familiar pot donar lloc als casos acabats de comentar en el cas que no hi hagin criatures.

⁵³ Ruptures tant de fet com de dret. Més endavant es comprovarà que les dades estadístiques deixen veure nombroses ruptures de fet, sobretot en parelles que es declaren com a tal i un dels membres té l'estat civil de casat, de la mateixa manera que en nombroses llars unipersonals o monoparentals l'estat civil registrat és el de casat.

Quadre 4.3. Efectes de la ruptura sobre l'estructura de les llars.

Font: Elaboració pròpia

4.3.2.- Fecunditat i fecunditat extramatrimonial

Dues són les característiques de la fecunditat a Europa: la caiguda de l'Índex Sintètic de Fecunditat i l'ajornament de l'edat a la maternitat, igual que en el cas de la nupcialitat ja descrit.

La innovació tecnològica fa que els considerats *nous anticonceptius*⁵⁴ suposin una veritable revolució respecte als mètodes tradicionals, ja que són les dones les que tenen la possibilitat real de controlar l'anticoncepció. En aquest sentit, els nous mitjans possibiliten no tan sols el reduir el nombre de fills sinó també planificar la família desitjada. D'aquesta manera es pot parlar d'una contracepció de *disseny*.

L'augment de la valorització dels fills i el cost que suposa la socialització d'aquests, més a nivell d'obligacions en temps i afectes fa que les parelles es pensin molt el fet de tenir fills.

Els efectes de la fecunditat baixa i tardana sobre l'estructura i la composició de les llars pot revertir en les següents situacions:

- Reducció del nombre mitjà de persones a la llar, sobretot dels nuclis de parelles amb fills.
- Existència de llars de parelles sense fills del nucli tipus niu sense fer servir.

⁵⁴ Els de tipus hormonal.

Fecunditat extramatrimonial

La fecunditat extramatrimonial pot presentar formes diferents i la incidència que té sobre els països d'Europa és diversa.

En els països en els quals la fecunditat matrimonial ha estat un fenomen marginal, aquesta ha presentat formes molt diferents: allà on s'ha estigmatitzat, s'ha concentrat a edats molt joves; contràriament, realitats més normalitzades han situat més o menys a les mateixes edats que la fecunditat dins del matrimoni i, fins i tot, a edats més tardanes.

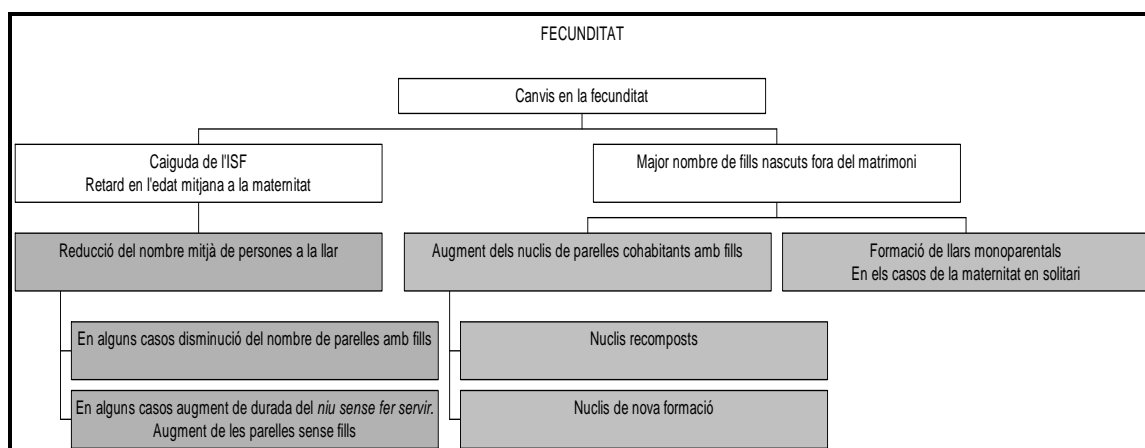
Els efectes de la fecunditat extramatrimonial pot revertir en les següents situacions:

- Llars nuclears de parella amb fills, entre les quals es contempen els nuclis recomposts.

Si la fecunditat extramatrimonial és de parella absent o perifèrica:

- Llar monoparental de mare sola amb fills. En aquest cas es contempla la possibilitat de les dones de tenir fills en solitari per pròpia voluntat.

Quadre 4.4. Efectes de la fecunditat sobre l'estructura de les llars.

Font: Elaboració pròpia

4.3.3-. Mortalitat i esperança de vida

Cal destacar els avenços en matèria de reducció de la mortalitat en tots els països d'Europa. Aquesta reducció s'ha produït de manera desigual en les diferents edats.

Els avenços més importants van situar-se en el seu moment en la reducció de la mortalitat infantil i ara en la reducció de la mortalitat a edats avançades. L'augment de l'esperança de vida no només s'ha produït per una millora de les condicions sanitàries, sinó per una millora de les condicions de vida. Les persones cada cop arriben a velles amb unes millors condicions i expectatives de vida; també amb unes condicions econòmiques que els permeten una total autonomia.

El progressiu augment de l'expectativa de vida combinat amb un declivi de la fecunditat produeix un envelliment de la població que té una enorme transcendència sobre la composició i l'estructura de les llars. Sovint no s'atorgat a aquest aspecte la importància que té. L'allargament de l'esperança de vida permet una major coexistència de generacions i la sobremortalitat masculina fa que la vellesa i l'ancianitat estigui protagonitzada per les dones.

Els efectes de l'allargament de l'esperança de vida i l'augment de l'envelliment sobre l'estructura de les llars són una major durada de determinades etapes del cicle de vida familiar, sobretot l'etapa de parelles sense fills del tipus *niu buit*. Les parelles, un cop han marxat els fills de casa, tenen oportunitat de sobreviure durant molts anys.

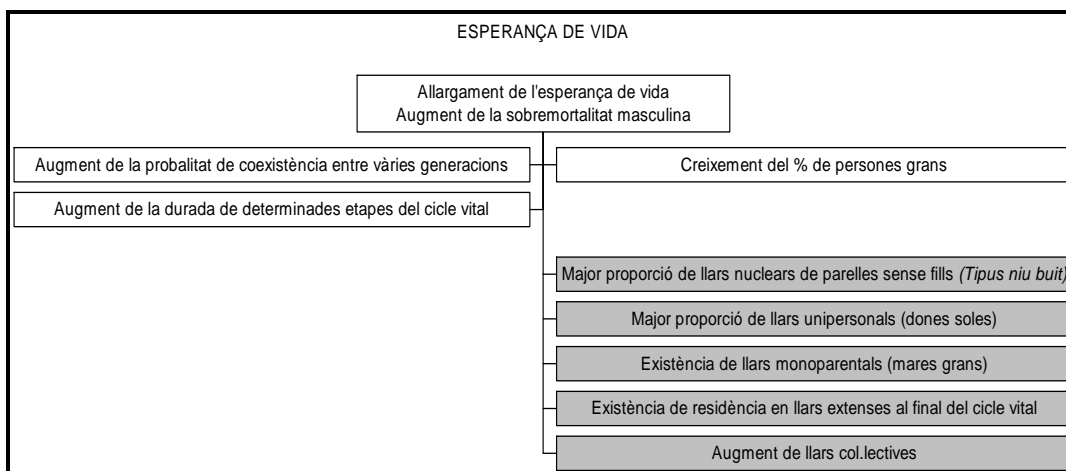
La sobremortalitat masculina a edats avançades concedeix un protagonisme absolut a la dona, doncs es conformen llars en contracció per decés d'un dels membres, sobretot de l'home. Com a conseqüència, augmenten els següents tipus d'estructura:

- Llars unipersonals, normalment de dones velles.
- Llars monoparentals de dones grans amb fills que encara viuen a casa dels pares (aquest no és un cas que es doni a Europa del nord, on els fills tendeixen a independitzar-se molt d'hora, i sí que es dona al sud d'Europa, on les persones s'independitzen més tardanament).

- Llars extenses: En el cas de pèrdua d'autonomia per part de la gent gran pot donar-se, en alguns casos, que la persona gran s'instal·li en la fase terminal de la seva vida amb algun dels fills.
- Augment de llars col·lectives: Les llars col·lectives (molt poc estudiades i, generalment, poc tingudes en compte) són aquelles en les que conviuen un conjunt de persones, tipus hotel, alberg, hospital, quarter o residència. En augmentar l'esperança de vida i disminuir l'autonomia de les persones com a conseqüència de l'edat, algunes passen el final de la seva etapa vital en algun tipus de centre residencial.

És interessant de tenir en compte que l'impacte de l'allargament de l'esperança de vida ja que pot implicar un canvi de relacions intergeneracionals. En funció del substrat cultural de cada comunitat, les respostes familiars davant aquest envelliment són molt diferents. Mentre que en els països del sud i mediterranis el paper de la família com a institució és molt important, als països del Nord són altres institucions les que més es fan càrrec de situacions de dependència.

Quadre 4.5. Efectes de l'esperança de vida sobre l'estructura de les llars.

Font: Elaboració pròpia

4.3.4-. Migracions

Les migracions semblaven ser les eternes oblidades en el marc del debat de la Segona Transició Demogràfica. Avui, i degut a la gran afluència de la migració econòmica dels països del Sud, el debat torna a obrir-se. Es planteja la necessitat o no

de la migració com a força de reemplaçament davant una Europa envellida i poc prolífica. En qualsevol cas, és un discurs que no pertoca en el marc d'aquest treball.

Van de Kaa (1987), en el seu moment, es referia a les migracions econòmiques de països del Tercer Món cap a països Europeus. Les migracions selectives han donat pas a una especialització ètnica o de gènere. La formació de llars d'estrangers és un tema que poc a poc comença a ser estudia encara que tinguin escassa significació numèrica ⁵⁵, com succeeix en el cas català.

Els efectes sobre la formació i la dissolució de les famílies són tant per als països emissors com per als països receptors.

En el cas dels països receptors:

- Augment de llars unipersonals, en el cas que les persones s'instal·lin pel seu compte (poc freqüent a l'inici d'una migració)
- Les persones soles que arriben per primera vegada com a immigrants es solen instal·lar amb familiars o amics donant lloc a:
 - Llars sense nucli: En el cas que es convisqui amb diversos compatriotes.
 - Llars extenses: En el cas que el nouvingut convisqui amb alguns familiars.

En el cas dels països emissors, a part d'un drenatge de mà d'obra, en moltes ocasions qualificada, es produeix una dissolució de la llar i resulten principalment llars monoparentals o extenses: o bé mares que romanen amb els fills o bé àvies.

En el cas del reagrupament familiar:

- Formació de llars nuclears amb o sense fills segons les característiques del reagrupament.

⁵⁵ "...son un hecho de indudable interés sociológico pero de escaso peso demográfico en cuanto a sus efectos sobre la evolución de la familia en Europa". ALBERDI, I. (dir.)(1995): **Informe sobre la situación de la familia en España**. Ministerio de Asuntos Sociales. pp.38.

- En el cas que el reagrupament impliqui la responsabilitat sobre l'ascendent dependent, es formarà una llar extensa. Pot ser que s'instal·lin amb compatriotes i d'aquesta manera igualment es formin llars extenses.
- En el cas d'instal·lar-se amb una altra família formaria un nucli múltiple, dos famílies amb les seus nuclis corresponents.

Cal no oblidar altres tipus de migracions, com les que es donen a l'interior dels països europeus: les que obeeixen a la mobilitat de tipus laboral o les migracions de jubilats o les migracions residencials a l'interior, per exemple, de la Regió Metropolitana.

Entre les migracions intracomunitàries de tipus laboral:

- De solitaris en cas que la persona s'instal·li sola.
- En el cas que la migració sigui familiar, es pot formar una llar familiar uninuclear simple amb fills o sense fills.

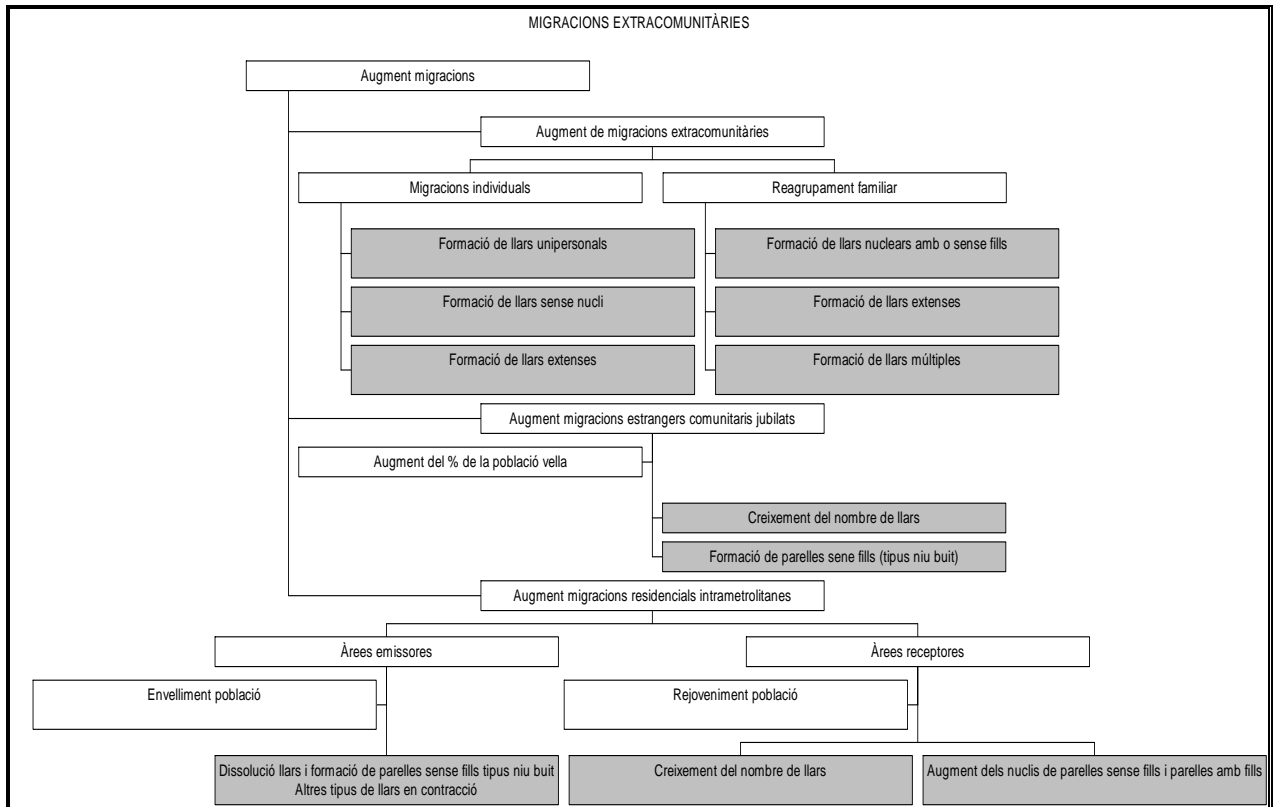
Entre les migracions d'estrangers jubilats:

- Llars nuclears simples de parelles sense fills tipus *niu buit*.

Entre les migracions residencials cal destacar en el cas de les àrees emissores l'alentiment en la formació de les llars i l'augment de les llars del tipus *niu buit*.

En el cas de les àrees receptores cal destacar l'augment de les llars de parelles amb fills.

Quadre 4.6. Efectes de les migracions extracomunitàries sobre l'estructura de les llars.

Font: Elaboració pròpia.

Com ja s'ha esmentat, més endavant hi haurà ocasió d'analitzar com els fenòmens demogràfics actuen sobre els diferents països i les estructures familiars que se'n deriven.

4.4. Conclusions.

En aquest capítol s'han contextualitzat els canvis esdevinguts en el si de la família en el marc de la Segona Transició Demogràfica, tot i les diverses objeccions que afecten la capacitat predictiva, la irreversibilitat dels fenòmens i la convergència en un model únic europeu.

Les transformacions esdevingudes en l'evolució demogràfica dels països desenvolupats i que es recullen en la Teoria de la Segona Transició Demogràfica tenen a veure amb la formació i dissolució de les llars i en l'organització de les formes de convivència. Per tant, la Segona Transició Demogràfica té uns efectes eminentment familiars.

D'altra banda, la Segona Transició Demogràfica intenta cercar un marc explicatiu als canvis més enllà de la demografia i sistematitza les transformacions estructurals i tecnològiques de les societats del benestar i els canvis culturals i de valors.

Sense entrar en el debat de si la Segona Transició Demogràfica té o no el rang de teoria i de si correspon o no a un nou règim demogràfic, el que es pot afirmar és que recull l'evolució demogràfica recent i ve a complementar l'evolució anterior.

El que és qüestionable és que totes les regions d'Europa convergeixin en un únic model. És cert que totes les regions transicionen. Ara bé, els motius pels quals baixa i es retarda la fecunditat o la nupcialitat i les formes familiars que resulten d'aquests canvis no tenen perquè ser iguals ni han de respondre als mateixos patrons. Per tant, les diferències no són una qüestió de calendari, sinó que responen a les peculiaritats de cada regió.

En aquesta línia, la singularitat de la Transició als països del sud d'Europa és el resultat d'un sistema demogràfic adaptatiu (Cabrè, 2000). A l'àrea mediterrània els canvis s'han produït amb molta intensitat i celeritat, coincidint amb unes condicions adverses i amb una escassa cobertura institucional. La família ha assumit el paper de catalitzadora de la crisi i ha realitzat la cobertura social o econòmica que les institucions no han fet. Aquest rol assistencial, però, no té perquè revestir-se d'un caràcter conservador. La família no ha exercit de cotilla respecte a les noves formes

familiars, sinó que les ha possibilitat exercint una necessària complementarietat. És justament gràcies a les generacions que han transferit aquests ajuts intergeneracionals -generalment dones- que s'ha pogut donar una important transformació familiar en esdevenir un complement necessari per a les seves filles.

Aquesta particular evolució ha contribuït a que les transformacions en els fenòmens demogràfics hagin tingut poca rellevància sobre les estructures de les llars, el que no vol dir que no s'hagin produït canvis en el seu interior que malauradament les estadístiques no poden copsar.

4.5- Bibliografia

- ALBERDI, I. (dir.)(1995): **Informe sobre la situación de la familia en España**. Ministerio de Asuntos Sociales.
- ALBERDI, I. (1999): **La nueva familia española**. Madrid. Taurus.
- ARANGO, J. (1980): *La teoría de la Transición Demográfica y la experiencia histórica* a REIS nº 10. Madrid. CIS.
- BECK, U; BECK-GERNSHEIM, E. (1998): **El normal caos del amor**. Barcelona. El Roure
- BECKER, G. (1987): **Tratado sobre la familia**. Madrid. Alianza Universidad.
- CABRÉ, A. (1993): *Volverán tórtolos y cigüeñas* a GARRIDO, L., GIL CALVO, E.(eds.): **Estrategias familiares**. Madrid. Alianza Universidad. pp. 113-131
- CABRÉ, A. (1995): *Notes sobre la transició familiar* a **Papers de Demografia** nº 96. Centre d'Estudis Demogràfics.
- CABRÉ, A. (dir.) (2000): **Demografía: una cuestión de dos sexos y cuatro generaciones**. Informe realitzat en execució del contracte SOC 98 101297-05E0. Centre d'Estudis Demogràfics. pp. 123-215.
- CASTELLS, M. (1997): *El fin del patriarcado: Movimientos Sociales, familia y sexualidad en la era de la información* a **La Era de la Información**. Economía, sociedad y Cultura. Vol II. Madrid. Alianza. pp. 159-269.
- CHESNAIS, J.C. (1986): **La Transition Démographique, étapes, formes, implications économiques. Études de séries temporelles relatives à 67 pays**. Paris. PUF.
- CLIQUET, R. (1991): **The Second Demographic Transition. Fact or Fiction?**. Population Studies. Council of Europe nº 23. Strasbourg.
- DOMINGO, A. (1997): **La formación de la pareja en tiempos de crisis. Madrid y Barcelona. 1975-1995**. Tesis Doctoral. UNED. Facultad de Ciencias Políticas y Sociología.
- EASTERLIN, R. (1976): *The conflict between aspirations and resources* a **Population and Development Review** 24 (2).
- FLAQUER, LI. (1998): **El destino de la familia**. Barcelona. Ariel.
- FLAQUER, LI. (1999): **La estrella menguante del Padre**. Barcelona. Ariel.
- GIL CALVO, E. (1996): *Los hijos son de la Mujer* a CASTAÑO Y PALACIOS (1996): **Salud, dinero y amor. Cómo viven las mujeres españolas de hoy**. Madrid. Alianza Editorial.

GUIDDENS, A. (1998): **La transformación de la intimidad. Sexualidad, amor, y erotismo en las sociedades modernas.** Madrid. Cátedra.

INGLEHART (1977): **The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles among Western Publics.**

KUIJSTEIN, A. (1996): *Changing Family Patterns in Europe: A case of Divergence?* a **European Journal of Population** nº 12. Netherlands. pp. 115-143.

LANDRY, A. (1934): **La Révolution démographique.** Paris. Recuil. Sirey.

LE BRAS, H. (1995): *La fécondité, condition de la perpétuation. Évolutions divergentes en Europe* a GUILLESTAD, M.; SEGALÉN, M.: **La famille en Europe. Parenté et perpétuation familiale.** Paris. Ed. La Découverte. pp. 21-44.

LESTHAEGHE, R.; MEEKERS, D.(1986): *Value changes and the dimensions of familism in the european community* a **European Journal of Population** nº 2.

LESTHAEGHE, R. (1991): *The Second Demographic Transition in Western Countries: An Interpretation.* Ponència presentada al Simposi Internacional: Mutació del sistema de valors a les societats europees i magribines. Organitzat per l'Institut Català d'Estudis Mediterranis.

LESTHAEGHE, R. (1994): *Una interpretación sobre la Segunda Transición Demográfica en los países occidentales* a V.V.A.A. (1994): **Demografía y políticas públicas.** EMAKUNDE. Instituto Vasco de la Mujer. pp. 11-46.

LESTHAEGHE, R.; WILLIAMS, P. (1999): *Is low Fertility a Temporary Phenomenon in The European Union?* a **Population and Development Review.** Vol 25 nº 2. Population Council. EE.UU.

MEIL, G. (1999): **La postmodernización de la familia española.** Madrid. Acento.

NOTESTEIN, F. (1945): *Population: the long View* a SCHULTZ (dir): **Food for the world.** University of Chicago Press. pp. 36-58.

RAPOPORT AND RAPOPORT (1971): **Dual - Career Families.** Harmondsworth. Penguin Books.

REQUENA, M. (1990): *Hogares y familias en la España de los ochenta: El caso de la comunidad de Madrid* a **REIS** nº 51. Madrid. CIS.

ROUSSEL, L.(1984): *Une nouvelle révolutions démographique?* a LESTHAEGHE, R. (dir): **Population and Society Outlook. Agora Demography.** Brussels.

ROUSSEL, L. (1989) **La famille Incertaine.** Paris. Odile Jacob.

ROUSSEL, L. (1992): *La famille en Europe Occidentale: Divergences et convergences* a **Population.** Nº 1 Paris. INED. pp.133-152.

SHORTER, E. (1977): *Les deux révolutions sexuelles* a **La Naissance de la famille moderne. XVIII-XXè siècle.** Paris. Seuil.

SINGLY, F. (1993): **Sociologie de la famille contemporaine.** Paris. Nathan.

